

Slovenský komitét slavistov

© **prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.**

*Slovenský komitét slavistov
Katedra slovenského jazyka a literatúry,
Ústav filologických štúdií
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského*

Recenzenti:

Prof. PhDr. Júlia Dudášová, DrSc., Centrum jazykov a kultúr
národnostných menšín Prešovskej univerzity v Prešove
Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., Filozofická fakulta
Univerzity Cyrila a Metoda v Trnave
Mgr. Svetlana Šašerina, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i.

*Publikácia vznikla s finančným príspevím
SAVOL – Spoločnosti autorov vedeckej a odbornej literatúry*

ISBN 978-80-974276-0-3
EAN 9788097427603

Peter Žeňuch

**Slováci a slovenčina
v jazykovo-historických a konfesijných
súvislostiach**

Procesy a kontexty kultúrnej komunikácie

Slovenský komitét slavistov
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského
Bratislava 2022

Obsah

- 6 Predhovor
- 7 Úvod
- 13 Aktuálne zdroje pramenného výskumu
cyrilskej písomnej kultúry slovenskej proveniencie
- 17 1. *Písomnosti edukačného charakteru
v prostredí byzantskej cirkvi na Slovensku*
- 20 2. *Cyrilské pamiatky
ako dôkaz duchovno-kultúrnej rozmanitosti*
- 28 3. *Sumarizácia diplomatických vydání
rukopisných a tlačených pamiatok byzantskej tradície na Slovensku*
- 39 Slovenčina a Slováci
v staršom období vývinu byzantsko-slovanskej tradície
- 50 1. *O jazyku neliturgických
cyrilských pamiatok v slovenskom prostredí*
- 58 2. *Vplyv cirkevnej identity na kultivovanie slovenčiny*
- 61 3. *Kultúrny jazyk v kontexte
slovenskej konfesionalnej rozmanitosti*
- 65 Sakralizácia kultúrnej slovenčiny
- 66 1. *Východoslovenský kultúrny jazyk
v sakrálnej sfére*
- 72 2. *Liturgická cirkevná slovančina
v prostredí gréckokatolíkov slovenského jazyka*
- 75 3. *Jazyk gréckokatolíckej enklávy na Dolnej zemi*

<i>4. Materská mukačevská cirkevná tradícia a koncept jazykovo-kultúrnej konvergenencie</i>	76
<i>5. Konfesia a národ</i>	80
<i>6. Jazyk a konfesia</i>	81
Premeny identity v praxi	84
<i>1. Jazyk východných Slovákov a kultúrno-konfesionálna komunikácia</i>	93
Záver	100
Pramene a pramenné edície	104
Literatúra	107
Резюме	120
<i>Словаки и словацкий язык в лингвокультурологических и конфессиональных взаимосвязях Процессы и подтексты культурной коммуникации</i>	
Summary	122
<i>Slovak People and Slovak Language in Linguistic-Historical and Confessional Contexts Processes and Contexts of Cultural Communication</i>	

Predhovor

Vývin slovenského jazykovo-historického priestoru je úzko spätý s konfesionalizmom ako dôležitým kultúrnym činiteľom slovenského národného vývinu. Predstavuje totiž pevnú súčasť kultúrneho myslenia Slovákov.

Monografická knižná práca *Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesiónálnych súvislostiach: Procesy a kontexty kultúrnej komunikácie* prináša krátky synchronno-diachronny pohľad do problematiky národného a jazykovo-konfesiónálneho myslenia Slovákov. V prítomnej knižnej publikácii sa sumarizujú poznatky prezentované v nedávnych výskumných správach a niektoré z nich sú publikované v samostatných štúdiách a článkoch, v ktorých sa formulujú tézy o ideovo a jazykovo jednotnom vývine slovenského kultúrneho povedomia. V štyroch kapitolách venovaných jazykovo-historickej a interpretačno-kritickej charakteristike vzťahu ľudového a liturgického jazyka sa poukazuje na vývinové procesy národného myslenia Slovákov v interkonfesiónálnych súvislostiach nadväzujúc tak najmä na výskumy Antona A. Baníka, Jána Doruľu, Ľudovíta Haraksima a Imricha Sedláka.

Publikácia ponúka prehľad doterajších výsledkov založený na komplexnej jazykovo-historickej a spoločensko-kultúrnej interpretácii vybraných jazykovo-kultúrnych súvislostí, ktoré tvoria súčasť celého radu písomných prameňov. Cieľom je hlbšie spoznať interkultúrny a interkonfesiónálny rozmer komunikácie v kontexte slovenskej identity a pochopiť tak základné princípy diverzifikácie podmienenej vzťahmi medzi jazykom a konfesiou. Hlavným centrom tohto poznávania je však slovenčina v rozmanitých druhoch písomností provenienčne spätých najmä s východným Slovenskom.

Úvod

Kultúrnu komunikáciu medzi slovanským Východom a Západom treba študovať najmä v kontexte starších i novších literárnych pamiatok. Za literárne pamiatky možno pokladať všetky písomnosti, ktoré obsahujú údaje o spoločnosti, ktorá je ich tvorcom a ktorej boli adresované.

Myšlienkové zdroje slovenských písomných prameňov v rozmanitých jazykoch (po slovensky, latinsky, v cirkevnej slovančine, po nemecky, maďarsky, česky, alebo aj po poľsky) sú nerozlučne späté najmä s dejinami európskeho kultúrneho i jazykového myslenia. V kontexte filologického a kultúrno-historického bádania však poskytujú hlavný zdroj poznatkov o hodnotovom vývine spoločenstva, ktorý sa sprostredkúva aj súčasnému človeku práve prostredníctvom jazyka. Jazyk je základným zdrojom kultúrnej pamäti a nástrojom ďalšieho vývinu a kultivácie človeka a spoločnosti. Svedčí o historickom etablovaní sa spoločenstva a na základe jednotlivých etáp jeho rozvoja možno dokumentovať aj obraz o kreovaní kolektívneho jazykového a kultúrneho myslenia národa. A preto práve literárne pramene a písomnosti rozmanitej obsahovo-tematickej povahy sú najmä dokumenty o dynamike každodenného života spoločnosti a jej kultúry a o hlavných vývinových smeroch a diskurzoch vo vzťahoch medzi jazykom konfesie a bežným komunikačným jazykom spoločenstva.

Vo všeobecnosti možno povedať, že písomná tradícia je založená na komunikačnej synergii obrazov a symbolov pochádzajúcich z antropocentrického uvažovania o duchovnom i materiálnom svete.

Tento rozmer kultúrnej komunikácie potvrdila už takmer tridsaťročná činnosť našich svätých bratov Cyrila a Metoda na strednom Dunaji. Táto ich misia totiž nastavila zrkadlo všetkým, aj aktuálne prebiehajúcim konfesionálnym diskurzom vo vývine kresťanskej tradície Európy, ktoré otvárajú najmä rozmanité ideovo-kultúrne koncepty stereotypov vo vzťahoch medzi latinským i byzantským ekleziálnym centrizmom so zdôraznením európskosti (Bärlieva 2021, 7-9). Neraz sa však pozabudne na skutočnosť, že práve slovanská duchovná a kresťanská kultúra je dokonalým obrazom dichotómnej európskej kultúrnej identity. Aj preto je azda nevyhnutné, aby sa štúdium slovenských kultúrnych

*Komunikačná
synergia
písomnej kultúry*

dejín (podobne ako sa to deje aj v iných slovanských i západných neslovanských európskych univerzitných a vedecko-výskumných slavistických tradíciách) uskutočňovalo bez zabúdania na najstarší kultúrny a kresťanský horizont ovplyvnený cyrilometodským a teda slovanským vnímaním európskej kresťanskej reality.

V širšom slovanskom i úzkom slovenskom prostredí sa táto konfesiónálna dichotómna identita však zlieva do staroslovienčiny ako najstaršieho literárneho jazyka slovanskej kresťanskej a tým aj európskej civilizácie. Staroslovienčina totiž popri latinskej a gréckej písomnosti priniesla aj nový rozmer vnímania roly Slovanov v európskych kultúrnych dejinách. Nie je nič výnimočné, že práve Slovania i slovenskí predkovia žijúci na strednom Dunaji prijali a prispôbili sa nielen menatilde latinskej elity a kultúrnej tradícii, s ktorou spolupracovali a hľadali v nej oporu. Neodškriepiteľne k nej patrila aj byzantská (grécka) nobilita, ktorá od najstarších čias pôsobila ako kultúrny činiteľ nielen na svojom území, ale presahovala aj do oblastí, ktoré s touto byzantskou kultúrou neprichádzali priamo do styku. Za vzdialených susedov sa do istej miery v tejto kultúrnej politike vtedajšej ranofeudálnej Európy ocitli aj obyvatelia stredného Dunaja, ktorých kultúrne kontinuum je možné vnímať v politických smerovaniach ovplyvňovaných z Ríma a najmä franskej kresťanskej kultúry, ale vďaka žiadosti Rastislavovi nakoniec aj z Konštantínopola. Tento axiologický kontext kultúrnej interakcie s antickým svetom sprostredkovaný cez latinskú a byzantskú kresťanskú kultúru kulminoval už v siedmom storočí v známom avarskom obliehaní Konštantínopola. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 predstavoval totiž vyvrcholenie takmer 150 ročnej histórie Avarského kaganátu aj v karpatskom prostredí, ktorý sa zároveň vníma ako začiatok jeho rozkladu a vytvárania autonómnych slovanských kniežatstiev (Samova ríša). Z pohľadu Byzancie predstavoval prvý vážny útok na hlavné mesto impéria antického charakteru a nové poznanie s ďalekosiahlymi následkami aj pre vtedajšiu nobilitnú byzantskú mentalitu. Opis tejto udalosti predsa našiel svoj odraz nielen v početných legendách, ale aj v texte akatistu Bohorodičke, ktorý je podnes silnou súčasťou byzantsko-slovanskej duchovno-kresťanskej tradície. V tejto súvislosti treba poukázať najmä na nové zistenia M. Hurbaniča (2016 a 2019), ktoré nie sú len klasickým synoptickým výskumom legiend a ich religióznej hodnoty, ale menovaný práve na pozadí mariánskej ochrany Konštantínopola objavuje slovanskú kultúrnu inšpiráciu postupne sa rozvíjajúcej byzantskej kultúry, ktorá má svoje korene práve v tradícii cyrilometodskej úcty nielen na Slovensku.

Pravda, mariánska úcta sa u Slovákov prirodzene utvárala už s príchodom kresťanstva (všeobecne možno konštatovať, že bez Máriinho *fiat* nieto kresťanstva), ba osobitne sa začala utvrdzovať a rozvíjať s príchodom sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. „Svedčia o tom práve Moravsko-panónske legendy, v ktorých sa hrob sv. Metoda († 885) lokalizuje do hlavného veľkomoravského chrámu na ľavú stranu za oltár presvätej Bohorodičky. Uvedená skutočnosť tak umožňuje vnímať centrálnu pozíciu mariánskej úcty u starých Slovákov. Mariánska úcta s patrocíniom hlavného chrámu, v ktorom je pochovaný veľkomoravský arcibiskup Metod, poukazuje na zdroj mariánskej úcty na Slovensku v kontexte s Veľkou Moravu. Mariánska úcta sa celkom prirodzene uplatňovala aj v Uhorsku, ktoré fungujúce prejavy mariánskeho kultu prevzalo a zachovalo. Aj úcta k Sedembolestnej patrónke Slovenska je významným symbolom kultúrnej identity slovenskej kresťanskej spoločnosti a je dôkazom historických skúseností Slovákov, ktorí prešli zložitými zápasmi popretkávanými utrpením i znevažovaním od vlastných i cudzincov“ (Žeňuch 2020a, 7). V tomto kontexte sa aj štúrovská idea kodifikácie spisovnej slovenčiny ako nadkonfesionálneho atribútu Slovákov môže vnímať ako ťažiskový bod najdôležitejšej fázy kultúrnej emancipácie Slovákov (Doruľa 2014, 79-130). V spisovnej slovenčine totiž možno vidieť dovŕšenie formovania modernej slovenskej identity, ktoré sa udialo na rovnakých princípoch ako v najstaršom období slovenskej preduhorskej kultúry, ktorá je založená na vzťahu jazyka ako nástroja kultivovanej komunikácie jedného jazykového a kultúrneho spoločenstva, akými boli už obyvatelia Veľkej Moravy.

Mnohostranne fungujúce vzťahy slovenského jazyka, konfesionality a každodennej historickej, hospodárskej, politickej i sociálnej paradigmy sú výsledkom pluralitnej komunikácie v slovenskom národnom kontexte. Na tento pluralitný model slovenskej kultúry poukázal už Anton A. Baník (2000), ktorý vysvetľuje kultúrny vývin Slovákov v úzkom vzťahu jazyka a konfesionálnej tradície. Poukazuje pritom nielen na nezmazateľný vklad Slovákov pre dejiny vlastnej identity, ale aj uhorskej štátnosti. Zároveň vysvetľuje túto pluralitu z hľadiska prepojenosti liturgického a vzdelaneckého prostredia, ktoré pôsobilo aj na vývin kultivovaných variantov slovenčiny. Tie plnili dôležitú kultúrno-identifikačnú úlohu pre kultúrny a jazykový vývin Slovákov až do momentu prijatia celonárodnej kodifikovanej podoby slovenského jazyka Antonom Bernolákom a Ľudovítom Štúrom. V celom tomto zložitom predkodifikačnom období i v samom kodifikačnom

*Ťažiskový bod
kultúrnej
emancipácie
Slovákov*

období možno samozrejme identifikovať rozmanité konfesiónálne prúdenia, ktoré formovali Slovensko a Slovákov. Predsa však jazyk každodennej komunikácie zostal určujúcim determinantom slovenskej kultúry a kultivovanej komunikácie.

Keďže sa v slovenskom prostredí vedľa seba ocitli kontinuálne sa podmieňujúce a vzájomne sa prelínajúce zložky rozmanitých konfesiónálnych prúdení kresťanskej kultúry, všetky sa opierajú o presvedčenie založené na najvyššej miere hodnoty vlastnej konfesiónálnej tradície a jej vkladu do národných dejín Slovákov. Práve na základe selektívne vybraných faktov možno vyvyšovať jednu alebo druhú konfesiu nad tou druhou, no slovenská konfesiónálna rozmanitosť je príkladom pre synergický záujem o slovenskú národnú identitu a slovenskú kultúru (Letz 2017, 38-44). Typickú zložku tohto obrazu konfesiónálne diverzifikovanej, ale ideovo jednotnej slovenskej kultúry predstavuje sama politicky nevnútorná, ale jazykovo prirodzená jednota Slovákov. Slovenský národno-identifikačný vývin sa preto prirodzene vyvinul v pluralitnom myslení národne orientovaných konfesiónálnych identít, v centre ktorých vždy stál a podnes stojí národný záujem a spoločné jazykovo-kultúrne povedomie a myslenie Slovákov o samých sebe (*sensus communis*). Toto kultúrne a jazykové povedomie sa však uskutočňuje v kontexte kresťanských hodnôt a plurality cirkví (Žeňuch – Šašerina 2021a, 60-75), ktoré však z hľadiska udržateľnosti vlastnej liturgickej tradície poskytlo priestor pre odchýlku, ktorá sa prejavila pri používaní liturgického jazyka a konfesiónálne determinovanej literárnej kultúry na Slovensku.

Konfesiónálne diverzifikované písomné pamiatky sú tak významným dokumentačným žriedlom mnohostranného kultúrno-konfesiónálneho vývinu slovenskej spoločnosti. Obsahujú pritom celý rad toposov *loci communes*, ktoré svedčia o takomto spoločnom slovenskom myslení, o jednotnom dejinnom a jazykovom východisku i vývine národnej identity i kultúrneho života. Rozmanité písomné pamiatky i ľudová slovesnosť pritom zreteľne dokumentuje toto divergentné konfesiónálne smerovanie slovenského kultúrneho vývinu, ktoré sa však nedotklo ľudového jazyka.

Pri výskume vplyvu konfesiónálnej identity v slovenskej kultúre sa preto nemožno obmedziť len na bádanie v istom jazykovo alebo konfesiónálne imanentnom okruhu písomných prameňov. Pre komplexné poznanie kultúrneho vývinu celej slovenskej kultúry je najdôležitejší synergický, historicko-filologický a komparatívny prístup, ktorý umožňuje jedinú spoľahlivú metódu poznávania hodnotovo pluralitného života spoločnosti. Nevyhnutné je preto

poznať všetky jazykové, kultúrne a konfesijné vrstvy vývinu slovenskej spoločnosti. Základným zdrojom tohto poznávania sú písomné pamiatky napísané nielen v slovenčine, ktorá sa uplatnila v kultúrnych variantoch literárneho slovenského jazyka, ale aj texty v latinčine ako oficiálnom jazyku uhorskej štátnosti. Latinčina je zároveň aj jazykom väčšinovej obradovo latinskej cirkvi v slovenskom Uhorsku. Nevyhnutné je poznať aj cirkevno-slovenský jazyk, ktorý je typický pre slovenskú byzantsko-slovanskú konfesijnú tradíciu, ktorá sa od istého momentu nielen deklaratívne, ale aj prirodzene spojila s rímskou cirkvou ako formujúca súčasť slovenského kultúrneho priestoru. V konečnom dôsledku je to aj čeština, ktorá bola nielen jazykom oficiálnej písomnej komunikácie, i bibličtina ako jazyk liturgickej tradície slovenských protestantov (Doruľa 2017, 13-20). Slovenčina pritom niekoľko storočí žila v bezprostrednom kontakte s latinčinou, nemčinou, maďarčinou, češtinou, poľštinou a počas svojho vývinu nebola slovenčina vôbec izolovaná (Doruľa 1977, 11-23; Karabová 2021, 182-184). V prípade slovenčiny všetky jazykovo-kultúrne vplyvy síce vyústili v konfesijné diferencovanie, ale jazykovo jednotnom myslení slovenského etnika.

Národný jazyk totiž predstavuje živý organizmus, ktorý celkom prirodzene prijíma a časom aj absorbuje nielen nové slová, ale aj rozmanité štylistické postupy z iných jazykov. Neustálym zmenám sa vystavuje i jeho zvuková stránka, slovná zásoba i gramatika. Kontinuitnosť medzijazykových a interkultúrnych kontaktov je v prípade slovenského jazyka nespochybniteľná od najstarších historických období starej slovenčiny v 10. storočí až po jej kodifikáciu v 19. storočí (Kačala – Krajčovič 2011). Na jednej strane možno síce vnímať exkluzivitu latinčiny a nemčiny na Slovensku a tiež hospodárske vzťahy slovenského etnika s maďarsky hovoriacim obyvateľstvom (Kačala 2002, 47) a na druhej strane vo vplyve češtiny na slovenčinu možno vidieť nielen výsledky hospodárskych, alebo najmä náboženských a kultúrnych vplyvov. J. Doruľa (2014, s. 102) v tejto súvislosti uvádza, že už D. Krman vychádzal z predstavy, „že starobyľý jazyk Slovákov, pôvodných obyvateľov slovanskej pravlasti, je matkou všetkých ostatných slovanských jazykov, no pre nečinnosť, nebanlivosť, nedostatočnú starostlivosť Slovákov o jeho zveľaďovanie ustrnul vo svojom vývine. Nekultivovanie jazyka spôsobilo, že slovenčina je jazykom rozdrobeným do veľkého počtu variantov (nárečí a podnárečí), čo spôsobuje ťažkosti pri hľadaní spoločného základu spisovného jazyka Slovákov.“ Jednoznačne z perspektívy kritíc-

*Národný jazyk –
živý organizmus*

kého poznávania treba pristupovať práve k vnímaniu nárečovo diverzifikovaných písomností, ale aj kultúrno-konfesionálnych podmienok vývinu slovenskej kultúry.¹

Slovenský kultúrny vývin je v tomto kontexte jedinečný nielen svojím obsahom, keďže tvorí prirodzenú, formujúcu a neoddeliteľnú súčasť slovanského i širšieho medzinárodného výskumného prostredia, pričom jednotlivé zložky slovenskej identity sa vzájomne neohrozujú, ale prispievajú k synergii. Podstata slovenskej národnej i kultúrnej identity je aj v súčasnosti odrazom potrieb výstižne a obsažne pomenúvať opisované skutočnosti, ktoré sú nevyhnutné pre uplatnenie sa Slovákov v synergicky nasmerovanom kultúrnom a civilizačnom vývine európskych identít v kontexte národne a jazykovo pluralitnej Európy.

Tradičná európska národná kultúra bola, je a nevyhnutne musí zostať základným zdrojom identity utvorenej na princípoch jednoty v rozmanitosti.

¹ Na takto koncipovaný výskum písomných pamiatok je nevyhnutné poznať celé spektrum písomností, ktoré sa postupne sprístupňujú v niekoľkých edíciách. Treba azda spomenúť nielen edície latinských textov ako *Codex diplomaticus episcopatus Nitriensis*, *Monumenta Vaticana Slovaciae*, *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, ale tiež písomné pramene v slovenskom jazyku predpisovného obdobia, ku ktorým nevyhnutne patrí edícia *Kamaldulskej Biblie* a vydania po slovensky napísaných pamiatok rozmanitej povahy publikovaných v edičnej sérii *Monumenta linguae Slovacae*. Z prostredia byzantského obradu na Slovensku sú to zas texty cyrilských písomností spístupňované v edícii *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*. Pre širšiu odbornú verejnosť sa sprístupňujú aj preklady vybraných prameňov.